

Борис Черкас

УКРАЇНА ПІД ЧАС СТАРОДУБСЬКОЇ ВІЙНИ 1534–1537 РОКІВ

Кінець XV — перша половина XVI ст. позначилися для Європи низкою затяжних воєнних конфліктів, найбільшими з яких були Італійські війни, війни між християнськими країнами і Османською імперією та Литовсько-Московські війни¹. Останні безпосередньо стосувалися українських і білоруських земель, за які і на яких саме й відбувалася більшість воєнних дій. Їх наслідком стало зруйнування, розорення і розділення цих земель між різними державами.

У ході кількох війн Велике князівство Литовське (далі ВКЛ. — *Б. Ч.*) втратило великий масив земель на сході й півдні. Сигізмунд I у 1511 р. писав, що «з одного боку ворог чималу частину його (ВКЛ. — *Б. Ч.*) зайняв, а з іншого боку полоном (населення. — *Б. Ч.*) вивів і багато земель спустошив»². Тільки надзвичайними зусиллями Литовській державі вдалося зупинити наступ московських військ і завдати їм поразки під Оршею у 1514 р.³ Проте захоплення і утримання Великим князівством Московським (далі ВКМ. — *Б. Ч.*) Смоленська, Гомеля й Чернігова давало можливість завдати удару по внутрішніх районах ВКЛ, передусім Полоцьку й Києву. Ситуація для Вільно погіршувалася ще й тим, що Кримському ханату, який перебував в союзі з Москвою, вдалося відсунути кордони ВКЛ від берегів Чорного моря до Брацлава, Вінниці й Черкас. Тому від позиції цієї держави багато в чому залежало, кому дістанеться успіх у черговій війні. Досягнуте перемир'я у литовсько-московській війні 1512–1522 рр. ВКЛ і ВКМ використали для зміцнення власних сил і впорядкування відносин з сусідами. Вільно з успіхом для себе втрутилось у внутрішньокримські усобиці 1524–1532 рр.⁴, а Москва посадила в Казані маріонеткового хана⁵. До 1533 р. обидві країни вповні відновили свої сили для нової війни.

Новий 1533 р. обіцяв Вільно непогані перспективи в політиці. З османами було підписано мир, і в Стамбулі намітилося посилення антимосковських настроїв, про які Сигізмунд I міг знати від свого Великого посла Опалинського. Це, як зауважив Греков, спонукало польських урядовців «до дій, які дали певні результати»⁶. Захоплення Османською імперією Угорщини і підписання «вічного миру» зблизило Стамбул, Краків і Вільно⁷. На думку турецького вченого Галіла Іналджика, неабияку роль у такому перебігу османської зовнішньої політики відіграв новий кримський хан Сахіб-Гірей I, якому вдалося переконати Сулеймана I в намірі уряду ВКМ захопити колишню золотоординську територію у басейні Середньої і Нижньої Волги⁸. А це було не вигідно Стамбулу, який збирався воювати з Персією за розширення свого впливу на Месопотамію і Кавказ⁹. Щоправда, остаточно зрозуміти міру небезпеки власним інтересам з боку Москви у Туреччині спромоглися к середині XVI ст.¹⁰ Але вже Сахіб-Гірей I отримав фактично дозвіл на розширення кримської агресії супроти ВКМ, не забуваючи при цьому і кордонів Литовської держави, а також Польщі.

Сахіб-Гірей I, на відміну від свого попередника Саадет-Гірея I, котрий змалку жив в Туреччині, як політичний діяч сформувався під безпосереднім впливом політичного оточення свого батька Менглі-Гірея I та брата Мухаммед-Гірея I і, отже, брав активну участь у здійсненні ними великодержавного курсу Кримського ханату у Східній Європі. Під час війни Кримського ханату з ВКМ у 1521–1522 рр. Сахіб-Гірей був Казанським ханом і воював на боці Криму¹¹. У зв'язку з послабленням Криму після смерті Мухаммед-Гірея I і поступаючись перед воєнно-політичним тиском Москви, він був змушений залишити Казань у 1524 р. і повернутися до Криму¹². Ставши правителем Криму і все ще вважаючи себе законним, але позбавленим влади володарем Казані, Сахіб-Гірей I не міг оцінити призначення Василієм III ханом в Казань у 1532 р. Джан-Алі інакше, як ворожу для себе акцію¹³. Відтак природно, що новий хан фактично став продовжувачем великодержавного курсу своїх попередників. Уже в червні кримці, керовані Сафа-Гіреєм, піддали руйнуванню московський кордон між Ме-

щерою і Касимовим¹⁴. 14 серпня 1533 р. 40-тисячне військо перекопців на чолі з Іслам і Сафа-Гіреями напало на Рязанщину¹⁵.

Хоча вірогідність нападу на ВКЛ з боку Кримського ханату у першій половині 1533 р. була досить малою, проте у Вільно не збиралися залишатися в стороні від зазначених подій. Тим більше ситуація, як це бувало вже не раз, могла в любий момент кардинально змінитися. Тому влітку того ж 1533 р. до нового хана було направлено Великого посла пана Онікея Горностая з пропозиціями союзу. Литовці пропонували хану, як до того його батьку і брату, 15 тис. золотих (половину грошима, а половину — тканинами) щорічно окрім тих років, у які хан або його піддані плюндрували ВКЛ чи Королівство Польське (далі КП. — *Б. Ч.*). Щоправда, Сахіб-Гірей I, під впливом власних успіхів у війні з Московією, зайняв більш жорстку позицію. Він вимагав, аби 15 тис. упоминків було обов'язково доставлено в листопаді, як було домовлено з О. Горностаєм. У випадку ж відсутності упоминка хан погрожував не затвердити присягу¹⁶.

Суттєвою проблемою на переговорах стало козацьке питання. Українські козаки з Середньої Наддніпрянщини здійснювали часті напади на улуси степовиків. Неодноразові ж скарги Сахіб-Гірея I до литовського уряду залишалися без наслідків¹⁷. Особливо хана вивело з себе те, що під час його нападу на ВКМ козаки з Черкас і Канева шарпали кримські фланги і давали притулок пугивльським козакам-підданам Москви¹⁸. Можливо, бажаючи помститися за ці козацькі походи і за допомогою пограбування українських земель підняти бойовий дух свого війська перед великим походом на Рязанщину, у другій половині липня 1533 р. кримці під проводом Сахіб і Іслам-Гіреїв підкочували до Поділля й зупинилися у 15 милях від Брацлава. До короля надійшла інформація, що хан з калгою збираються здійснити напад на Волинь та українські землі КП¹⁹. Тому Сигізмунд I першого серпня 1533 р. оголосив мобілізацію на Волині і Поділлі, оскільки саме вони мали прийняти перший удар нападників. Король наказував, аби вся місцева шляхта «кінно, і у зброї були наготові зі всім почтом своїм» служити аж до Різдва Христова. Причому, у наказі заборонялося залишати край навіть тим, хто мав раніше королівські грамоти про

від'їзд до Вільно чи інших частин країни²⁰. Відбулись бої так би мовити місцевого значення. Вздовж кордону йшов польський обоз з Язловецьким на чолі, і татари його розбили²¹. Судячи з усього, вчасні воєнні приготування дали змогу уникнути ворожого нападу, так що того ж 1 серпня Томіцький в листі до архієпископа Гнезнінського писав, що на Русі панує спокій²².

Через деякий час, в тому ж серпні 1533 р., кримці знову перейшли Дніпро і почали групуватися у небезпечній близькості від кордонів ВКЛ. За повідомленням О. Дашковича, степовики стояли за якихось 13 миль від Черкас²³. Ходили чутки, що вони збиралися йти на молдаван²⁴. По всій країні було розіслано воєнні листи про збір земського ополчення²⁵. На цей раз кримці таки напали на Київщину та Поділля, але їх було вчасно перехоплено і розгромлено прикордонними загонами. На Поділлі чи Волині нападників в числі 800 розбив князь Ілля Острозький, причому 12 полонених він відіслав королю в подарунок²⁶. На Київщині ж степовиків погромив київський воєвода пан Андрій Немирович²⁷. В жовтні Опалинський писав до правителя Бранденбургу князя Альберта, що татари два рази розбили польські відділи²⁸. Проте важко сказати: мова йшла про того ж Язловецького, чи були інші бої.

Незважаючи на татарський напад, загалом ситуація склалася для ВКЛ непогано, оскільки походи кримців на Рязанщину змусили Василія III виставити проти них значні воєнні сили, а це, в свою чергу, дещо послабило напругу на литовсько-московському кордоні²⁹. Смерть же Василія III на початку грудня 1533 р. і прихід до влади трирічного Івана IV³⁰ взагалі звели нанівець московські плани щодо наступу на Литовську державу. Але це була не єдина подія, що вплинула на подальшу політику Вільно і Кракова.

Приблизно у травні — червні 1534 р. в Кримському ханаті спалахнуло нове вогнище міжусобної війни, цього разу між прибічниками Іслам і Сахіб-Гіреїв³¹.

Згадувані московські і кримські події, як уже зазначалося раніше, серйозно вплинули на зовнішню політику ВКЛ. Під впливом деструктивних інтриг, що почалися при московському дворі, на віленському сеймі, зібраному 15 лютого 1534 р., було вирішено розпочати війну з ВКМ за повернення втрачених раніше білорусь-

ких і українських територій³². По великому рахунку, прикордонна війна між ВКЛ і ВКМ, як влучно підмітив в свій час В. Сирочковський, не стихала і в роки перемир'я³³. Не були виключенням і 20-і рр. XVI ст. Бойові дії між обома країнами точилися по всьому кордону. Причому, з литовського боку відзначилися ті ж персони, що і на татарському кордоні — Семен Полозович і Остафій Дашкович. Показовим щодо масштабу цих баталій є скарги московських воєвод на речицького намісника С. Полозовича: «Семен Полозов, з Речиці в його (московські. — *Б. Ч.*) волості і села гомельські багатьох людей приславши, війною до самого міста Гомеля повоювали й людей його велів піймавши до себе привести...» Цікаво, що речицький намісник змусив всіх полонених присягнути³⁴. Ще в квітні 1525 р. Василій III скаржився Сигізмунду I, що С. Полозович нападає на «волості і села Стародубські, Гомельські, Попову Гору, в Дроків, в Маслов десяток, в Крюків десяток та інші»³⁵. В жовтні 1532 р. Полозович разом з князем Федором Вишневецьким знову під Гомелем³⁶. Щоправда, неправильно було б думати, що напади були односторонні. Литовські скарги на московських підданих були ідентичні³⁷.

12–14 березня 1534 р. вийшов універсал, за яким на 4 квітня призначалася мобілізація земського ополчення в районі Мінська³⁸. Після цього дата збору ще кілька разів переносилася, спочатку на 23 травня, а потім — 29 червня. Щоправда, і на початку липня збір війська ще не закінчився³⁹. На гроші з сребшизного податку планувалося найняти 2000 драбів⁴⁰. У цьому питанні литовська влада виявилася більш спритною, і на кордон було послано 2000 кінноти і 1000 піхоти⁴¹. Так як московські воєводи сильно укріпили прикордонні міста, то король попіклувався щодо потужної облогової артилерії⁴².

Відповідно до воєнних приготувань важливим залишалось питання щодо позиції Кримського ханату. Там у другій половині 1534 р. Іслам-Гірей відкрито виступив проти Сахіб-Гірея⁴³. Проте турецька допомога дала можливість хану розбити племінника і змусити його сховатися за стінами Перекопської фортеці. Іслам-Гірей втратив більшість знаті, що його підтримувала⁴⁴. Сигізмунд I писав гетьману ВКЛ Юрію Радзивілу, що при царевичі залиши-

лися лише «посполиті» люди⁴⁵. В той же час Сахіб-Гірей I, хоча і вийшов переможцем з битви, проте не мав достатніх сил не тільки для закінчення війни, але й не зміг закріпити свій успіх, а тому відступив до Кіркора⁴⁶. Фактично в Криму встановилося двовладдя. Тут виникає питання, наскільки кримська усабиця була вигідна литовській стороні. З одного боку, слушним виглядає твердження М. Крома, що для ВКЛ, яке мало союзну угоду з Сахіб-Гіреєм I, внутрішньокримський конфлікт перешкоджав обіцянним ханом військовим діям проти ВКМ⁴⁷, про що Сигізмунд I писав кримському володарю у наступному, 1535 р.⁴⁸ Проте було б дивним, якби король написав хану, що його війна з племінником вигідна ВКЛ! Інша справа — листування Сигізмунда I з литовськими урядовцями. Коли король отримав від О. Дашковича повідомлення про «великий замяток в Орді Перекопській», то він якнайшвидше поквапився проінформувати про це гетьмана Юрія Радзивіла. Останній збирав у районі Мінська війська, і король заспокоював його тим, що поки у Криму війна, «війська наші від тієї Орди ніякої перекази прийняти не зможуть»⁴⁹. Така радість короля не виглядає дивною з огляду на те, як часто в попередні роки кримці не дотримувалися угод.

Розділивши країну навпіл, ворогуючі сторони розіслали окремі загони на московські землі. Як наслідок, в районі Коломни були зібрані московські війська, щоб дати відсіч татарам⁵⁰. Це, в свою чергу, ослабило оборону західного кордону ВКМ⁵¹.

Припинення нападів степовиків на Київщину дало змогу Вільно активно задіяти воєнну силу воєводства. В той час, як основні сили литовських військ чисельністю від 20 до 40 тис. чоловік стояли біля Могілева в очікуванні нових підкріплень⁵², до територій ВКМ вторгалися загони прикордонних урядників. Спочатку в серпні О. Дашкович швидким рейдом пройшов по прикордонним районам, завдавши московським полкам три поразки⁵³. А потім у вересні 1534 р. рушили дві бойові групи. Перша, князя Олександра Вишневецького, йшла на Смоленськ, а друга, Андрія Немировича, — на Сіверщину⁵⁴. Отже, кампанія 1534 р. велася фактично силами Київського воєводства, оскільки Немирович був місцевим воєводою, а Вишневецький намісником Речицького зам-

ку⁵⁵. Незважаючи на малі сили, Немировичу вдалося знищити посади у Стародубі і місто Радогощ разом з місцевим воєводою⁵⁶. Воюючи Вишневецького поталанило менше — їх було відбито від смоленського передмістя⁵⁷.

Поки на півночі відбувалися баталії, на півдні, у Криму, Онікей Горностай вів активні переговори з обома ворогуючими таборами. На щастя для литовського посла, ці угруповання самі шукали підтримки зовні. Іслам-Гірей, як вже зазначалося, зміг закріпитися у Перекопі⁵⁸. Отже, він закрив, чи, принаймні, істотно ускладнив для Сахіб-Гірея доступ до північних країн. Така позиція давала царевичу можливість тримати під прицілом зносини хана з Вільно і Москвою, а також мати плацдарм для самостійних воєнних походів за межі Криму. Сахіб-Гірей I попросив допомоги у Сулеймана I, крім того, він і Іслам-Гірей обіцяли Сигізмунду I «добрими приятелями бути». Царевич, користуючись своїм розташуванням, направив до ВКЛ посольство у супроводі королівського толмача Кузулмана⁵⁹. Онікей Горностай, ще коли почалися бої між прибічниками Іслам і Сахіб-Гіреїв, поспішив сховатися у Кафі, аби ніякої «трудності і шкоди в той час не прийняв»⁶⁰. Складна політична ситуація, в якій опинилася Перекопська Орда, значно полегшила литовському послу переговорний процес. Врешті-решт обидва кримські лідери пішли на значні поступки. Окрім загальних обіцянок щодо дружби і союзу, кримці дозволяли королівським підданим вільно їздити за сіллю до Хаджібея і на торги до Перекопа і Кафи, а також, сплативши старі мита, везти товари назад до Києва й Луцька⁶¹. Причому, Сахіб-Гірей I зобов'язувався забезпечити ці купецькі валки надійною охороною⁶². Кримці обіцяли не нападати на ВКЛ і КП та стримувати від цього білгородців. Винних же у нападах Сахіб-Гірей I мав схопити і разом з їхніми родинами вислати до короля⁶³.

Ця стаття, і особливо згадування в ній білгородських татар, багато в чому були обумовлені їхньою активністю в середині 1534 р. В той час, як московські війська нищили білоруські й литовські землі ВКЛ⁶⁴, 10-тисячне татарське військо підступило до Поділля. Отримавши від полонених інформацію про оборонні заходи польського Великого гетьмана Яна Творовського і зібрані

при ньому війська, степовики відмовилися від наступу. Вони спалили передмістя Заславля і відійшли⁶⁵. За іншими даними, татари вельми сильно повоювали Волинь і вивели 15 тис. полону⁶⁶. В одному з листів за 6 червня 1534 р. сучасник писав, що кілька тисяч татар спустошили володіння князя Іллі Острозького і рушили на Поділля⁶⁷.

Серйозним успіхом Горностая стала домовленість з кримськими правителями про зменшення річних упоминків. Сахіб-Гірей I мав отримувати 200, а Іслам-Гірей — 60 поставів «лунських» тканин з виплатою 30 червня. У випадку ж татарського нападу упоминок взагалі не виплачувався⁶⁸. Хан мав посилати своїх послів тільки у крайньому випадку, фінансуючи їх з упоминку. Основні ж зносини мали відбуватися через гінців, але тут також мало місце застереження, що кримський гінець повинен був мати при собі не більше трьох чоловік супроводу⁶⁹. Приймавши присягу від хана, Горностай повернувся до ВКЛ у супроводі сахіб-гіреєва посла Девлет-мурзи⁷⁰.

Ці «фінансові» успіхи О. Горностая були тим доречніші, що литовська скарбниця і так була переобтяжена воєнними витратами на війну з Москвою, а поляки, як скаржилися О. Гаштовт і П. Гольшанський, не хотіли давати свою долю упоминку⁷¹. Вже в квітні у Вільно було споряджено нового Великого посла Василя Тишкевича. Йому ставилося за обов'язок взяти з Сахіб-Гірея I присягу, ідентичну присязі 1517 р. між Богатир-Гіреєм і Ольбрахтом Гаштовтом, бо докончальний лист, надісланий ханом, був, на думку короля, «не потому написан», як за пращурів⁷². Крім того, Тишкевич мав закріпити домовленості між Горностаєм і Сахіб-Гіреєм I. Що стосується упоминків, то Девлет-мурза передав ханське прохання затримати їх у Києві до спеціального повідомлення⁷³.

У першій подорожі Василя Тишкевича до Криму багато білих плям. Офіційна версія Сигізмунда I, викладена Сахіб-Гірею I у грудні 1537 р., зводилася до того, що Тишкевича з упоминками було направлено до хана, але Іслам-Гірей перехопив литовського посла і привласнив упоминки собі⁷⁴. Але дана версія була викладена уже після Ісламової смерті, коли королю було конче необхідно приховати свої контакти з опозиційним царевичем. Пев-

но, у першій половині 1535 року Василь Тишкевич їхав до Криму з головним завданням — змусити татар до нового походу на Московську державу. Адже в цей час закінчувалася підготовка наступу ВКЛ на Стародуб⁷⁵. І упоминки, які він віз, призначалися саме для цього. В той же час питання, хто мав організувати цей похід — Іслам чи Сахіб-Гірей, — великого значення не мало. Більше того, швидше за все саме Іслам-Гірей був тою силою, на яку у Вільно робили ставку у справі організації військової операції кримців. Бо навряд чи Сигізмунд I і Пани-Ради мали ілюзії щодо того, що царевич погодиться пропустити їхнього Великого посла з кошовностями до хана.

Був ще один не менш важливий момент. У 1534 р. Іслам-Гірей приділив значну увагу встановленню союзницьких відносин з ВКМ. Цим він вирішував дві проблеми. По-перше, виступаючи ворогом Сахіб-Гірея, сподівався отримати від Москви суттєву допомогу і, по-друге, підвищував своє значення в очах Сигізмунда I. Добиваючись підтримки Москви, Іслам-Гірей як причину вороженечі з Сахіб-Гіреєм називав його спільні з Сигізмундом I наміри воювати проти ВКМ⁷⁶.

Московські урядовці спершу поставилися до Іслам-Гірея обережно⁷⁷, бо недовіряли йому⁷⁸, але потім вирішили використати сина Мухаммед-Гірея I у війні проти ВКЛ. Енергійні переговори і великі дарунки з Москви привели до того, що 21 січня 1535 р. Іслам-Гірей видав шертну грамоту ВКМ. У ній царевич обіцяв Івану IV бути вірним союзником проти «Ахматових дітей і Казимирових королевих дітей Сигізмундом королем почав...»⁷⁹.

Відносини Іслам-Гірея і ВКМ занепокоїли литовський уряд. Ось чому дипломатична служба ВКЛ вжила енергійних заходів, аби залучити царевича на свій бік. Невдовзі після підписання угоди між останнім і Іваном IV князь Стригін на наказ з Москви їхати послом до Іслам-Гірея відмовився на тій підставі, що той у присутності литовського посла в Криму Онікея Горностая присягнув Сигізмундові I бути ворогом ВКМ⁸⁰. Відповідно і В. Тишкевич, відправляючись до Криму, певно, виходив з кон'юктури, яка склалася.

Літні події засвідчили успіх литовського посольства. В середині серпня 1535 р. маси степовиків на чолі з Іслам-Гіреєм

підступили до Рязанщини. ВКМ змушене було припинити підготовку наступу на ВКЛ й завернути послані раніше до Стародуба полки⁸¹. Внаслідок цих дій війська Литовської держави, зміцнені загонами з Польщі, змогли з 16 липня по 29 серпня здобути Гомель, Почеп, Радогощ і Стародуб⁸². До кінця війни кримці систематично тероризували московські кордони⁸³, сприяючи цим Вільно. У лютому 1537 р. було підписане п'ятирічне перемир'я між ВКЛ і ВКМ з відправною датою 25 березня⁸⁴.

Стародубська війна, не дивлячись на чимале напруження протиборствуючих сторін, не внесла суттєвих змін в становище ВКЛ, ВКМ і Кримського ханату. В той же час розорення, якому піддавалися українські землі, розірвані між Великим князівством Литовським і Великим князівством Московським, показали всю трагічність існування народу без держави.

---

¹ У XVI ст. між ВКЛ і ВКМ відбулося п'ять війн. Відповідно їх прийнято називати, Перша, Друга тощо. У той же час четверту і п'яту в історіографії іменують за тими територіями, де відбувалися найбільші бойові дії, — Стародубська і Лівонська.

² Документи Московського архива Міністерства юстиції. — Т. 1. — М., 1897. — С. 507.

³ Drózdź P. Orsza 1514. — Warszawa, 2000. — S. 188–204.

⁴ Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540 рр.). — К., 2006.

⁵ Похлебкин В. В. Татары и Русь. — М., 2005. — С. 108–109; Смирнов И. И. Восточная политика Василия III // Исторические записки. — Кн. 27. — М., 1948. — С. 66.

⁶ Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы XV–XVI вв. — М, 1984. — С. 168.

⁷ Там же. — С. 172.

⁸ Іналджик Г. Боротьба за Східно-Європейську імперію, 1400–1700 рр. Кримський ханат, османи та піднесення Російської імперії // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-ти річчя депортації кримсько-татарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 13–14 травня 1994 р.) — К., 1995. — С. 119; Іналджик Г. Османська історія. Класична доба, 1300–1600. — К., 1998. — С. 49.

⁹ Кримський А. Історія Туреччини. — К.; Львів, 1996. — С. 150–151.

¹⁰ Іналджик Г. Османська історія... — С. 49.

¹¹ Смирнов И. И. Указ. соч. — С. 41–42.

¹² Там же. — С. 54.

- ¹³ Там же. — С. 66.
- ¹⁴ Каргалов В. В. На степной границе. — М., 1974. — С. 83.
- ¹⁵ Малиновский А. Ф. Историческое и дипломатическое собрание дел, происшедших между Российскими Великими князьями и бывшими в Крыме татарскими царями с 1462 по 1533 год // Записки Одесского общества истории и древностей. — Т. 5. — Одесса, 1863. — С. 365; Кром М. М. Стародубская война (1534–1537 гг.) // Очерки феодальной России. — Вып. 3. — М., 1999. — С. 102.
- ¹⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (далее — АЗР) — СПб., 1848. — Т. II. — С. 186–187.
- ¹⁷ Там же. — С. 186.
- ¹⁸ Там же. — С. 186.
- ¹⁹ Acta Tomiciana. — Т. 15. — S. 428; Archiwum ksiazaj: Sanguszkow w Slawucie. — Т. 3. — We Lwowie, 1890. — С. 420.
- ²⁰ Ibid. — С. 420–421.
- ²¹ Acta Tomiciana. — Т. 15. — S. 484/485.
- ²² Ibid. — S. 524.
- ²³ Центральний державний історичний архів України (далее — ЦДІА України). — Ф. КМФ 36. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 218.
- ²⁴ Acta Tomiciana. — Т. 15. — S. 549.
- ²⁵ ЦДІА України. — Ф. КМФ 36. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 218–219 зв.
- ²⁶ Acta Tomiciana. — Т. 15. — S. 549.
- ²⁷ Ochmanski I. Organizacja obrony w Wielkim Ksiestwie Litewskim przed napadami Tatarow Krymskich w XV–XVI w. // Studia I Materiały do Historii Wojskowości. — Т. V. — W., 1960. — S. 363.
- ²⁸ Acta Tomiciana. — Т. 15. — S. 688.
- ²⁹ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Кн. 2. — Т. 8. — СПб., 1842. — С. 84–85.
- ³⁰ Каргалов В. В. Указ. соч. — С. 86.
- ³¹ АЗР. — Т. II. — С. 328–329.
- ³² Kolankowski L. Polska lagiellonow. — Lwów, 1936. — S. 229–230; Кром М. М. Указ. соч. — С. 99.
- ³³ Сыроечковский В. Е. Пути и условия сношений Москвы с Крымом на рубеже XVI в. // Известия академии наук СССР. — Л., 1932. — С. 201.
- ³⁴ Lietuvos Metrika. — Кн. 15. — V., 2002. — С. 228.
- ³⁵ Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Т. I. // Сборник Императорского Российского исторического общества. — СПб., 1892. — Т. 35. — С. 693, 703.
- ³⁶ Там же. — С. 861.
- ³⁷ Там же. — С. 700–701.
- ³⁸ Kolankowski L. Op. cit. — S. 230
- ³⁹ Кром М. М. Указ. соч. — С. 101.
- ⁴⁰ Archiwum Główny Aktów Dawnych w Warszawie (далее — AGAD). — Arh Radz — Dz. XI. — Sygn. 17. — S. 59–60.
- ⁴¹ Кром М. М. Указ. соч. — С. 101.

- ⁴² AGAD. — Arh Radz — Dz. XI. — Sygn. 17. — S. 30–31.
- ⁴³ Карамзин Н. М. Указ. соч. — С. 17–18.
- ⁴⁴ АЗР. — Т. II. — С. 329.
- ⁴⁵ Там же. — С. 329.
- ⁴⁶ Там же. — С. 329.
- ⁴⁷ Кром М. М. Указ. соч — С. 104.
- ⁴⁸ Там же. — С. 104.
- ⁴⁹ АЗР — Т. II. — С. 339.
- ⁵⁰ Каргалов В. В. Указ. соч. — С. 89.
- ⁵¹ Кром М. М. Указ. соч. — С. 102.
- ⁵² Kolankowski L. Op. cit. — S. 230.
- ⁵³ Acta Tomisiana. — Т. 16 (2). — S. 111
- ⁵⁴ Патриаршая или Никоновская летопись // Полное собрание русских летописей. — СПб., 1904. — Т. 13. — С. 80–81.
- ⁵⁵ Архив Юго-Западной России. — Ч. 8. — Т. 5. — К., 1907. — С. 6.
- ⁵⁶ Каргалов В. В. Указ. соч. — С. 89; Патриаршая или Никоновская летопись... — С. 80.
- ⁵⁷ Патриаршая или Никоновская летопись... — С. 80.
- ⁵⁸ АЗР. — Т. II. — С. 329.
- ⁵⁹ Там же. — С. 329.
- ⁶⁰ Там же. — С. 329.
- ⁶¹ ЦДІА України. — Ф. КМФ 36. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 210 зв, 225.
- ⁶² Там само. — Арк. 210 зв.
- ⁶³ Там само. — Арк. 210 зв.–211.
- ⁶⁴ Кром М. М. Указ. соч. — С. 117.
- ⁶⁵ Kronika Marcina Bielskiego. — Sanok, 1856. — Т. II (Kn. IV, V). — S. 1065.
- ⁶⁶ Кром М. М. Указ. соч — С. 117.
- ⁶⁷ Acta Tomisiana. — Т. 16 (1). — S. 602.
- ⁶⁸ ЦДІА України. — Ф. КМФ 36. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 211.
- ⁶⁹ Там само. — Арк. 211.
- ⁷⁰ Там само. — Арк. 215 зв.
- ⁷¹ AGAD. — Arh Radz — Dz. XI. — Sygn. 17. — S. 38, 52.
- ⁷² ЦДІА України. — Ф. КМФ 36. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 224 зв., 226.
- ⁷³ Там само. — Арк. 231.
- ⁷⁴ Там само. — Арк. 231 зв.
- ⁷⁵ Kolankowski L. Op. cit. — S. 231.
- ⁷⁶ Кузнецов А. Б. Дипломатическая борьба России за безопасность южных границ (первая половина XVI в.). — Минск, 1986. — С. 89.
- ⁷⁷ Карамзин Н. М. Указ. соч. — С. 18.
- ⁷⁸ АЗР. — Т. II. — С. 327.

⁷⁹ Российский государственный архив древних актов. — Ф. 123. — Оп. 2. — Спр. 24.

⁸⁰ Карамзин Н. М. Указ. соч. — С. 18.

⁸¹ Каргалов В. В. Указ. соч. — С. 91.

⁸² Kolankowski L. Op. Cit. — S. 231; Przybylinski R. Hetman Wielki Koronny Mikołaj Mielecki (ok. 1540–1585). — Toruń, 2003. — S. 35–36.

⁸³ Каргалов В. В. Указ. соч. — С. 91–93.

⁸⁴ Любавский М. Литовско-Русский сейм. — М., 1901. — С. 269; Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет. — М., 1995. — С. 379.